

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

خانم ندامت کاظمی بانیره (۱۹۵۰ تهرانه)
 علوم (دوره بیست و یکم)
 پایان نامه حقوق دفاک حقوقی
 محترم فیض اله
 ۱۳۸۹/۴/۱۴

دانشگاه شهید بهشتی
 دانشکده ادبیات و علوم انسانی
 گروه زبان و ادبیات عربی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

موضوع:

فکاهه و بازتاب آن در آثار جاحظ

استاد راهنما:

دکتر عبدالعلی فیض اله زاده

استاد مشاور:

دکتر عباسعلی بهاری اردشیری

دانشجو:

ندا السادات میرکاظمی

۱۳۸۹/۷/۲۴

مراجعات در کتابخانه
 شهید بهشتی

بهار ۱۳۸۹ ه.ش - ۱۴۳۱ ه.ق

۲۰۱۰ م

۱۴۲۲۷۳

تقدیم بہ مادر مہربانترین ہمراہ

تقدیم بہ پدرم صورتین پناہ

تقدیر و شکر

سپاس و ستایش از آن خداوندی است که انسان را اشرف مخلوقات خود در زمین قرار داد و به او نیروی حکمت و دانش عطا فرمود.

پس از حمد و ستایش پروردگار و سلام و درود بر بزرگ معلم تاریخ بشریت محمد مصطفی (ص) و خاندان پاکش، از آنجا که میثاقی مؤمنین امام علی (ع) می فرماید:

«من علمنی حرفاً قد صیرنی عبداً»: هر کس حرفی به من بیاموزد، برانده‌ی خویش ساخته است.

بر خود واجب می دانم از کلیه عزیزان و سرورانی که در راستای انجام این پیمان نامه مراداری نمودند، شکر و قدردانی بنمایم:

از استاد راهنمای گرامی و ارجمند جناب آقای دکتر عبدالعلی فیض الله زاده که در کمال صبر و حوصله با راهنمایی های دقیق و علمی در پیشبرد این پیمان نامه و در تمامی طول تحصیل همکاری صمیمانه و ارزنده باینجناب داشتند، بسیار سپاسگزارم.

از استاد مشاور گرامی و عزیزم جناب آقای دکتر عباسعلی بهاری اردشیری، به پاس راهنمودهای بی دریغشان کمال شکر را دارم.

از تمامی اساتید بزرگوار کرده ادبیات عربی، جناب آقای دکتر خلیفه شوشتری، جناب آقای دکتر رضایی، جناب آقای دکتر رسولی، جناب آقای دکتر بزرگان نیا، جناب آقای دکتر خضری، جناب آقای دکتر عسکری و جناب آقای دکتر موسوی که افتخار نگار دیشان را داشته ام و سرکار خانم دکتر سینی به خاطر راهنمودهای موثرشان، کمال شکر و قدردانی را می نمایم.

از مسئولین گروه، سرکار خانم عادو و جناب آقای یثالی شکر می نمایم.

از همکلاسی ها و دوستان عزیزم به ویژه دوست عزیز و گرامی خانم آمنه قربالی کمال شکر و قدردانی را می نمایم.

در پیمان از خانواده عزیز و مهربانم که همواره از حیات ما و راهنمایی های بی دریغشان بهره مند بوده ام کمال شکر و سپاس را می نمایم.

از قدیم شنیده ایم که می گویند "خنده بر هر درد بی درمان دواست". در دنیای کنونی که در نتیجه ی بروز حوادث ناگوار، روان ها پریشان و متشنج است، تنها راه تسکین این تشنجات خنده و فکاهه می باشد. رایج ترین شاخه ی شوخ طبعی فکاهه است. ادبیات عرب، ادبیاتی است مشحون از فکاهیات و نوادر دل انگیز و زیبا که در عصور و دوران های مختلف نگاشته شده است.

از میان نویسندگان عرب، جاحظ از برجسته ترین افرادی است که در تألیفات خود به فکاهه پرداخته است. او دارای تألیفات ارزشمندی در باب فکاهه گویی است که می توان از "البخلاء"، "الحيوان" و "البیان و التبيين" و رساله ی "التربيع و التدوير" به عنوان مهمترین آن ها نام برد که هریک از نظر ادبی بازتابی وسیع از ادبیات عرب در عصر عباسی به شمار می آیند.

در ابتدای این پژوهش سعی شده است که آشنایی نسبی با عصر و تاریخ زندگی جاحظ پیدا کرده و معرفی اجمالی از وی صورت پذیرد.

پس از معرفی وی در بخش بعد به بحث درباره ی فکاهه و انواع آن پرداخته و زیر مجموعه های آن با ذکر نمونه هایی برای هریک توضیح داده شده است. سپس از آنجا که هدف و غایت اصلی فکاهه خنده و سرور و شادمانی است در ادامه به بحث پیرامون خنده و فکاهه و تأثیرات مثبت آن در زندگی پرداخته و به دیدگاه های گوناگون درباره ی خنده و فکاهه اشاره شده است و سپس سیر فکاهه در ادبیات عرب مورد بررسی قرار گرفته و به معرفی تعدادی از فکاهه گویان مشهور در هر دوره پرداخته شده است و در نهایت جایگاه و دیدگاه های جاحظ در فکاهه گویی و تأثیر وی بر فکاهه گویان پس از خود بیان گردیده است.

سپس در تنه ی اصلی پایان نامه به بررسی اصلی ترین موضوعات فکاهی جاحظ پرداخته شده است. برای انجام این کار ابتدا به اصلی ترین کتاب های وی چون "الحيوان"، "البخلاء"، "البیان و التبيين" و رساله ی "التربيع و التدوير" مراجعه شد و با جمع آوری فکاهیات مطرح شده در کتب مذکور گزیده ای از بهترین آن ها بیان شده است. همچنین در این راستا کتاب "البخلاء" وی را مورد بررسی قرار داده و سپس نمونه هایی از فکاهیات آن بیان و تحلیل شده است و در نهایت ویژگی های فنی و ادبی فکاهیات جاحظ را بیان نموده و آنچه سبب تمایز فکاهیات وی از سایر آثار می گردد مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

نتایج برآمده از این پژوهش بیانگر آن است که ادبیات عرب، ادبیاتی است مشحون از فکاهیات و نوادر دل انگیز و زیبا که در عصور و دوران های مختلف نگاشته شده است و جاحظ سردمدار و پیشتاز این فن در ادبیات عرب به شمار می آید و می توان او را بنیانگذار ادبیات فکاهی عرب نامید. واژگان کلیدی: جاحظ، خنده، فکاهه، تهکم، شوخ طبعی.

فهرست عناوین

عنوان صفحه

مقدمه ۱

بخش اول: ابوعثمان الجاحظ

فصل اول: روزگار و زندگی جاحظ

ولادت و زندگی جاحظ ۳

اخلاق و وضعیت ظاهری و دین جاحظ ۱۴

اوضاع سیاسی عصر عباسی ۱۷

اوضاع اجتماعی عصر عباسی ۲۰

اوضاع ادبی عصر عباسی ۲۲

اوضاع علمی و فرهنگی عصر عباسی ۲۷

فصل دوم: اندیشه و سبک جاحظ

اندیشه و آراء جاحظ ۳۴

شخصیت علمی جاحظ ۳۸

سبک و اسلوب نویسندگی جاحظ ۴۳

آثار جاحظ ۵۰

الحيوان ۵۵

البيان و التبيين ۵۷

فصل سوم: جایگاه ادبی جاحظ

۶۱.....	مقام و منزلت جاحظ
۶۶.....	تأثیر جاحظ بر ادیبان

بخش دوم: بررسی فکاهه در ادبیات

فصل اول: اصول و انواع فکاهه

۷۲.....	معنای لغوی فکاهه
۷۴.....	معنای اصطلاحی فکاهه
۷۶.....	انواع و زیر مجموعه های فکاهه
۷۷.....	طنز
۸۰.....	سخریه
۸۲.....	هزل
۸۴.....	هجو
۸۵.....	دعابه
۸۷.....	نادره
۸۸.....	نکته
۸۹.....	تهکم
۹۳.....	حذلقه

۹۴.....	اللعب بالالفاظ
۹۴.....	اللعب بالمعانی
۹۵.....	اللعب بالمعانی در قالب توریه
۹۵.....	اللعب بالمعانی در قالب کنایه
۹۶.....	الاجابة بغير المطلوب (اسلوب حکیم)
۹۷.....	سرعة البديهة و تخلص الفكه
۹۹.....	الرد بالمثل
۱۰۲.....	الغفلة و التغافل
۱۰۴.....	کاریکاتور

فصل دوم: فن و فلسفه خنده

۱۰۸.....	تعريف خنده
۱۱۱.....	خنده و روانشناسی
۱۱۳.....	خنده و علم پزشکی
۱۱۵.....	جایگاه و ارزش خنده و فکاهه در جامعه
۱۱۷.....	رابطه فکاهه و جامعه
۱۱۸.....	الف: تأثیر فکاهه بر جامعه
۱۱۸.....	ب: تأثیر جامعه بر فکاهه
۱۱۹.....	مدح خنده و فکاهه
۱۲۲.....	مزاح و مداعبات پیامبر اکرم (ص) و صحابی ایشان

۱۲۶.....	زم فکاهه
	فصل سوم: سیر تاریخی فکاهه در ادبیات عربی تا زمان جاحظ
۱۳۲.....	نگاهی اجمالی به سیر فکاهه
۱۳۴.....	فکاهه در عصر جاهلی
۱۳۹.....	فکاهه در عصر صدر اسلام
۱۴۱.....	فکاهه در عصر اموی
۱۴۴.....	ابوالاسود الدؤلی
۱۴۶.....	الطامع اشعب بن جبیر
۱۴۹.....	عامر بن شراحیل شعبی
۱۵۰.....	فکاهه در عصر عباسی
۱۵۶.....	ابودلامه
۱۵۹.....	بشار بن برد
۱۶۰.....	ابوالعیناء
۱۶۲.....	جاحظ
۱۶۶.....	عوامل نبوغ جاحظ
۱۶۸.....	دیدگاه جاحظ نسبت به فکاهه
۱۷۰.....	روش جاحظ در به کارگیری خنده و فکاهه
۱۷۳.....	تأثیر جاحظ بر فکاهه گوینان پس از خود
۱۷۳.....	ابن قتیبه
۱۷۶.....	ابوحیان توحیدی

بخش سوم: فکاهیات جاحظ

فصل اول: موضوعات فکاهی در آثار جاحظ

اهداف جاحظ از فکاهه گوئی	۱۸۱
قصه پردازان و خطیبان	۱۸۷
افراد احمق و نادان	۱۹۱
معلمان	۱۹۶
بخیلان (کتاب البخل)	۲۰۰

فصل دوم: چشم اندازهای فکاهی کتاب البخل

برجسته ترین موضوعات فکاهی کتاب البخل	۲۰۶
احتجاجات خنده دار	۲۰۶
اخبارهای عجیب و شگفت	۲۱۲
سفسطه گری های شیرین	۲۲۳

فصل سوم: ویژگی های فنی ادبی فکاهیات جاحظ

خصوصیات فنی آثار جاحظ	۲۲۸
مهارت توصیف و هنر تصویرگری	۲۲۹
سخریه و تهکم	۲۳۴
رساله ی التریع و التدویر	۲۳۸
واقع گرایی	۲۴۱

۲۴۹.....	داستان پردازی.....
۲۵۵.....	نتیجه.....
۲۶۲.....	فهرست منابع عربی.....
۱۶۷.....	فهرست منابع فارسی.....

در دنیای ماشینی امروز که هر یک از افراد جامعه به عنوان جزئی از یک سیستم، کارکرد ویژه‌ای دارند و باید به طور خودکار وظایفی را انجام دهند، استفاده از زبان فکاهی می‌تواند با فراهم کردن انبساط خاطر مخاطبان بر افکار و اندیشه‌های آنان تأثیر گذاشته و آنان را برای اجرای هر چه بهتر وظایف خویش آماده‌تر سازد.

فکاهه و ادبیات فکاهی از موضوعاتی است که در ادبیات عرب کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این کم‌توجهی تا حدی است که بعضی معتقدند، ادبیات فکاهی تنها در دوره‌ی معاصر است که از غرب به مشرق زمین وارد گشته است. این در حالی است که فکاهه سهم عمده‌ای از کتاب‌های میراث ادبی عرب را به خود اختصاص داده است. مسأله‌ی فکاهه در ادبیات عرب از دوران جاهلی به صورت‌های مختلف وجود داشته و پیشرفت آن ارتباط تنگاتنگی با تحولات سیاسی و اجتماعی ایجاد شده در جامعه داشته است. در ادبیات عرب از زمان‌های بسیار دور تحت عنوان فکاهه کتاب‌های مختلفی نگاشته شده است که حکایت از وجود این نوع ادبی در میان عربها دارد.

جاحظ این ادیب ذوفنون بصری که در تمامی ادوار همواره مورد توجه ادیبان و صاحب نظران قرار گرفته است، فکاهیهایی نگاشته که توجه هر صاحب ذوقی را به خود جلب می‌نماید. جاحظ در بصره می‌زیسته است. بصره‌ای که هر نوع بشر از هر طبقه و صنفی و با هر فکر و اندیشه‌ای را در خود جای داده بود. ظهور طبقات جدیدی از جمله بخیلان، دزدان و افراد احمقی که تظاهر به کودن بودن می‌نمودند و وجود فرقه‌های مختلف مذهبی و سیاسی و همچنین شرایط سخت و دشوار زندگی و محیط آکنده از تناقضات از جمله عواملی بود که جاحظ را به سمت تهکم و شوخ طبعی سوق می‌داد. جاحظ بر خود دید که در چنین محیطی آکنده از مشکلات و سختی‌ها باید راهی برای مقابله با سختی‌ها جوید، به همین دلیل به فکاهه گویی و شوخ طبعی روی آورد.

با توضیحاتی که داده شد سه سؤال کلی و مهم برای ما مطرح می‌شود.

- ۱- سابقه ی فکاهه در ادبیات عرب به چه دورانی باز می گردد؟
- ۲- شیوه ی جاخط در فکاهه گویی چگونه می باشد؟
- ۳- آیا فکاهیات جاخط علاوه بر جنبه ی فکاهی از ارزش های دیگری نیز برخوردار می باشد؟

پیشینه تحقیق

در مورد سابقه و پیشینه ی این پژوهش بایستی اشاره کرد که بی شک در مورد این ادیب هنرور کارهای زیادی اعم از مقاله، کتاب و پایان نامه انجام شده است که می توان از مهمترین آن ها به کتاب "ادب الجاخط" تألیف حسن السندوبی اشاره نمود. این کتاب در ۴ فصل کلی، پیرامون زندگی و حیات جاخط، علم و ادب و دانش وی و ویژگی ها و مشخصه های تألیفات او نگاشته شده است. همچنین کتاب "الجاخط فی البصرة و بغداد و سامراء" اثر شارل پلا، ترجمه ی ابراهیم الکیلانی که در ۶ فصل اصلی به بحث درباره ی جاخط و روزگار وی و حضورش در بصره و همچنین بحث در باب شهر بصره و مرکزیت دینی و ادبی و اجتماعی آن می پردازد. همچنین از دیگر کتب نگاشته شده درباره ی جاخط می توان به کتاب هایی چون "ابوعثمان الجاخط" تألیف عبدالمنعم الخفاجی و "الجاخط و مجتمع عصره" تألیف جمیل جبر و کتاب "جاخط" تألیف علیرضا ذکاوتی قراگزلو اشاره نمود که از جمله مهمترین کتاب ها پیرامون جاخط و روزگار و زندگی وی می باشند. اما از جمله کتاب های بسیار مهمی که در مورد جاخط نگاشته شده و به موضوع این رساله نزدیک می باشد، می توان به کتاب هایی چون، "السخریة فی ادب الجاخط" تألیف السید عبدالحلیم محمد حسین، "الجاخط معلم الفکاهة" تألیف زکی کمال احمد، "تهکم الجاخط" تألیف دکتر شفیق جبری و "دعابة الجاخط" تألیف محمد فهمی عبداللطیف اشاره نمود که متأسفانه از میان تمامی کتاب های فوق الذکر تنها کتاب "السخریة فی ادب الجاخط" در کتابخانه ها موجود بود و در دسترس پژوهنده قرار گرفت. این کتاب در سه فصل نگاشته شده است. نویسنده در فصل اول به بررسی حیات و روزگار جاخط و ادبیات وی پرداخته است. در فصل دوم نیز به بیان انواع فکاهه و بررسی جایگاه آن در ادبیات عرب پرداخته و سپس به نقل فکاهیات جاخط می پردازد و در نهایت در فصل سوم رساله ی

التربیع و التدویر جاحظ را مورد بررسی قرار داده است. اما میان این کتاب با رساله ی موجود تفاوت‌های بسیاری وجود دارد. در این رساله سعی شده است تا حد امکان به صورت دقیق به بحث و بررسی فکاهه و سیر آن در ادبیات عرب، از دوره ی جاهلی تا عصر جاحظ پرداخته شود و در هر دوره فکاهه گوینان برتر را شناسایی نموده و معرفی گردند. اما در کتاب مذکور تنها به نقل سخریات موجود قبل از جاحظ پرداخته و از سیر تاریخی آن سخن نمی گوید. علاوه بر آن از آن جا که هدف نهایی فکاهه خنده و شوخ طبعی است لذا در این رساله به بحث و بررسی در باب خنده و فواید آن پرداخته شده و از دیدگاه روانشناسی و پزشکی مورد بررسی قرار گرفته است در حالیکه در کتاب السخریه هیچ بحثی در این مورد نشده است. همچنین در این رساله علاوه بر نقل فکاهیات جاحظ که می توان گفت: تعداد بیشماری از آن ها برای اولین بار به زبان فارسی ترجمه شده است، به بحث و بررسی در مورد کتاب ها و اهداف وی از بیان این فکاهیات نیز پرداخته شده است ولی در این کتاب تنها به نقل فکاهیات پرداخته و هیچ گونه توضیحی درباره ی آن ها ارائه نداده است. همچنین تقسیم‌بندی موضوعی فکاهیات در این رساله جدید و بر حسب موضوع اکثریت فکاهیات موجود در آثار جاحظ می باشد.

علاوه بر موارد فوق در وجه تمایز این رساله با کتاب مذکور می توان به موارد ذیل نیز اشاره نمود:
 نخست، بیان چشم اندازهای فکاهی کتاب البخلاء و تقسیم بندی فکاهیات آن در سه بخش که تقریباً کاری جدید بوده و پیش از این چنین تقسیم بندی موجود نبوده است.

دیگر اینکه، "بیان ویژگی های فنی ادبی فکاهیات جاحظ" که به عنوان فصل آخر مورد بحث و بررسی قرار گرفته، از جمله مواردی است که برای اولین بار به تفصیل بر روی آن بحث شده و تا به حال چنین کاری انجام نگرفته است.

از میان مقالات نیز می توان به مقالاتی چون "اهمیت جاحظ و دیدگاه های او در نقد و ادب اسلامی- ایرانی" نوشته آقای مهدی محبتی، سال ۱۳۸۳ و مقاله ی "جاحظ در پژوهش های

خاورشناسان" ترجمه ی حسین علیتیان سال ۱۳۸۵ و همچنین مقاله ی "ادبیات طنز و جاحظ" نوشته ی دکتر نصرالله شاملی که در سال ۱۳۷۸-۱۳۷۷ در مجله دانشگاه تهران به چاپ رسید اشاره نمود. همچنین درباره ی جاحظ پایان نامه های فراوانی نگاشته شده است که به عنوان مثال می توان به پایان نامه هایی چون "شرح و تحقیق و ترجمه جزء چهارم کتاب البیان و التبیین جاحظ" نوشته آقای حسین محمد علی زابلی به راهنمایی دکتر ابروانی زاده که در سال ۱۳۷۵ در دانشگاه اصفهان نگاشته شده است و همچنین "شرح و تحقیق و ترجمه بخش دوم از جزء سوم کتاب البیان و التبیین" نوشته آقای صادق فتحی که با راهنمایی دکتر علی میرلوحی به سال ۱۳۷۵ در دانشگاه اصفهان نگاشته شده است. اما از میان تمامی پایان نامه های موجود، پایان نامه ای که با موضوع این رساله نزدیک باشد وجود نداشت.

در مورد موضوع فکاهه نیز کتاب های بسیاری نگاشته شده است که به عنوان مثال می توان به کتاب های مهمی چون "الفکاهة فی الادب" تألیف الدكتور احمد محمد الحوفی اشاره نمود. این کتاب در ۱۹ فصل به بحث و بررسی درباره ی اصول و انواع فکاهه میپردازد و از قدیمی ترین و مهم ترین کتب نگاشته شده در موضوع فکاهه می باشد. همچنین کتاب "الفکاهة و الضحک (رؤیة جدیدة)" تألیف د.شاكر عبدالحمید، این کتاب که در ۱۲ فصل تنظیم شده است به بررسی فکاهه و جنبه های مختلف آن چون: فکاهه و علم پزشکی و روانشناسی، تأثیر فکاهه بر شخصیت افراد و جامعه و فکاهه و ضحک در میراث ادبیات عرب و معرفی برخی از فکاهه گویان عرب می پردازد. همچنین کتاب "سیکولوجیة الفکاهة و الضحک" نوشته ی ابراهیم زکریا، کتابی است در باب خنده و فواید آن که در ۱۰ فصل به بررسی خنده و عوامل ایجاد آن و همچنین تأثیرات مثبت آن بر روی فرد و جامعه می پردازد. از دیگر کتب در این زمینه می توان به کتاب هایی چون "ادبنا الضاحک" تألیف عبدالغنی العطری، "الفکاهة فی الادب الاندلسی" و "الفکاهة والضحک فی التراث العربی المشرقی" تألیف ریاض قزیحة و همچنین کتاب هایی چون "الفکاهة الهادقة فی الاسلام" تألیف زاهر ابو داود و

"ادب الفکاهة فی لبنان" تألیف الدكتور محمد امین فرشوخ اشاره نمود. اما متأسفانه مقاله یا پایان نامه ای که در باب این موضوع نگاشته شده باشد مشاهده نگردید.

علاوه بر موارد ذکر شده، کتب بسیار دیگری نیز وجود دارد که به علت اطاله ی کلام از ذکر نام آنها خودداری می شود ولی اسامی برخی از آنها در فهرست منابع ذکر شده است.

اهمیت پژوهش

در مورد اهمیت این پژوهش باید به سه نکته زیر اشاره نمود:

۱- در جوامع امروزی که آن را زندگی صنعتی و ماشینی و عصر شتاب و سرعت نام نهاده اند، خواهی نخواهی تن ها و روان ها خسته شده و اعصاب و اعضا و جوارح افسرده و پژمرده می گردند، تنها مرهمی که از خستگی ها و افسردگی ها می کاهد خنده و شوخ طبعی است. بنابراین پرداختن به این موضوع یکی از مهمترین اقدامات جهت رفع این دل خستگی ها بوده و از جایگاه ویژه ای برخوردار می باشد.

۲- با توجه به اینکه بسیاری از افراد ادبیات عرب را ادبیاتی خشک و عاری از هرگونه لطافت می دانند، پرداختن به این مسأله از مهمترین اقدامات جهت خوشبین کردن این افراد نسبت به زبان و ادبیات عرب، که زبان دین اسلام است به شمار می آید.

۳- از آن جا که جاحظ از بزرگترین فکاهه گوینان ادبیات عرب به شمار می آید، شایسته است که آثار وی بیش از پیش مورد توجه و بررسی پژوهندگان قرار گیرد.

اما از دلایلی که نگارنده را بر آن داشت که موضوع "فکاهه و بازتاب آن در آثار جاحظ" را به عنوان موضوع رساله خویش برگزیند، این بود که از میان فکاهه گوینان عرب، جاحظ سردمدار و پیشتاز ادب فکاهی است و از مهمترین و تواناترین ادبایی است که با طبع شوخ و نگارش پر از فکاهه و طنزش به تعبیر و تفسیر جامعه خویش پرداخته و علاوه بر خندانان و سرگرم کردن خواننده

مسائل و مشکلات جامعه را نیز یادآور می شود. بنابراین فکاهیاتش گرچه خنده آور است ولی عبرت آموز و نارواستیز نیز بوده و از اهمیت خاصی برخوردار می باشد.

اهداف:

اهدافی که در این پژوهش مد نظر است عبارتند از:

۱- بیان سابقه‌ی فکاهه در ادبیات عرب.

۲- بررسی فکاهیات موجود در آثار جاحظ.

۳- بیان جایگاه و ارزش فکاهیات جاحظ.

و اما فرضیه‌ی ای که در این تحقیق به صورت کلی مطرح است به شرح ذیل می باشد:

با توجه به اینکه فکاهه در ادبیات عرب از دوران جاهلی به صورت‌های مختلف وجود داشته و قبل از جاحظ نیز اشخاصی بوده اند که در این عرصه فعالیت داشته اند، اما جاحظ نخستین کسی است که فکاهه را به صورت فن مستقلی در آورد که تا قبل از آن رواج نداشت. وی سردمدار و پیشتاز ادب فکاهی است و تمامی فکاهه‌گویان پس از او یا به نحوی از او تأثیر پذیرفته و یا در اسلوب خویش از وی تقلید کرده اند.

در راستای این اهداف و با توجه به سئوالات مطرح شده پایان نامه را به سه بخش اصلی تقسیم نموده‌ایم:

بخش اول با عنوان "ابوعثمان الجاحظ" شامل سه فصل است که در فصل اول علاوه بر زندگی نامه‌ی جاحظ، بر اخلاق و وضعیت ظاهری وی و همچنین اوضاع سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی و ادبی عصر او نیز اشاره شده است. در فصل دوم به بررسی اندیشه و آراء جاحظ، شخصیت علمی وی و نیز سبک و اسلوب او در نویسندگی و همچنین معرفی آثار وی و توضیح مختصری درباره‌ی کتاب

"الحيوان" و "البيان و التبيين" او پرداخته شده است. در فصل سوم این بخش نیز به جایگاه ادبی و مقام و منزلت جاحظ و تأثیری که وی بر ادیبان داشته است اشاره شده است.

بخش دوم رساله با عنوان "بررسی فکاهه در ادبیات" نیز چون بخش اول دارای سه فصل می‌باشد که در فصل اول به اصول و انواع فکاهه اشاره شده است و در فصل دوم فن و فلسفه‌ی خنده، خنده از دیدگاه-علم پزشکی و روانشناسی و همچنین جایگاه و ارزش خنده و فکاهه و دیدگاه‌های گوناگون از جمله نظریات و دیدگاه پیامبر اکرم(ص) درباره‌ی خنده و فکاهه بیان شده است و سرانجام در فصل سوم که از جمله مهمترین و اساسی ترین فصل های پایان نامه به شمار می‌آید به بررسی سیر تاریخی فکاهه در ادبیات عرب از عصر جاهلی تا زمان جاحظ اشاره شده است و ضمن این بررسی فکاهه‌گویان مشهور در هر دوره نیز معرفی گردیده اند. در این فصل در حد توان به فکاهه گویی جاحظ و روش های وی در فکاهه گویی و همچنین تأثیرات وی بر فکاهه‌گویان پس از خود پرداخته شده است.

سرانجام در بخش سوم که به موضوع اصلی پایان نامه یعنی "فکاهه در آثار جاحظ" می پردازد، مهم ترین موضوعاتی که فکاهیات وی پیرامون آن شکل گرفته است بحث و بررسی شده و گزیده ای از فکاهیات او که دارای مضمون و محتوایی مرتبط با این موضوعات هستند بیان گردیده است.

این بخش نیز مانند دو بخش پیشین به سه فصل تقسیم شده است که در فصل اول پس از اشاره به اهداف ابوعثمان در فکاهه گویی، به چهار موضوع قصه پردازان و خطیبان، افراد احمق و نادان و معلمان و بخیلان که از عمده ترین و اصلی ترین موضوعات فکاهیات وی می باشند، پرداخته شده است. در فصل دوم نیز چشم اندازهای فکاهی موجود در البخلاء بیان گردیده و ذیل بیان هر موضوع و چشم انداز تعدادی فکاهیات مرتبط بیان و تحلیل شده است و سرانجام در فصل سوم این بخش با عنوان "ویژگی های فنی ادبی فکاهیات جاحظ" به عنوان آخرین فصل این رساله بارزترین

ویژگی‌های فنی آثار وی که سبب تمایز آثارش از دیگر فکاهه گویان می‌گردد مورد بررسی قرار گرفته است.

روش تحقیق

روش کار در این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای، تاریخی و تحلیلی بوده است. بدین ترتیب که ابتدا با مراجعه به کتابخانه‌های گوناگون به بررسی و کنکاش درباره‌ی زندگی و اوضاع جامعه‌ی جاحظ و بررسی انواع فکاهه و سیر تاریخی فکاهه در ادبیات عرب پرداخته شده است و سپس بعد از بررسی جایگاه و دیدگاه‌های جاحظ در باب فکاهه گویی به تحلیل برخی فکاهیات وی پرداخته شده است. مراکز علمی و کتابخانه‌ی‌های مختلفی که در جمع‌آوری اطلاعات و تهیه‌ی فیش به آن‌ها مراجعه شد عبارتند از:

- کتابخانه‌ی گروه عربی دانشگاه شهید بهشتی. ✓
- کتابخانه‌ی دانشکده ادبیات دانشگاه شهید بهشتی. ✓
- کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه شهید بهشتی. ✓
- کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران (بخش مرجع، پایان نامه‌ها). ✓
- کتابخانه‌ی ادبیات دانشگاه تهران. ✓
- کتابخانه‌ی دانشگاه علامه طباطبایی. ✓
- کتابخانه‌ی دانشگاه تربیت مدرس. ✓
- کتابخانه‌ی دانشگاه الزهراء. ✓
- کتابخانه‌ی ملی ایران. ✓

- ✓ کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی.
- ✓ کتابخانه‌ی دانشگاه تربیت معلم.
- ✓ کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه آزاد واحد تهران جنوب.
- ✓ کتابخانه‌ی دانشگاه امام صادق (ع).

در این پژوهش نگارنده با استفاده از راهنمایی استادان ارجمند از منابع دست اول سود جسته است که اصلی‌ترین آن‌ها کتاب‌های جاحظ و رسائل وی می‌باشد که عمده‌ترین کارهای این پژوهش بر اساس گردآوری و بررسی فکاهیات موجود در این کتاب‌ها صورت پذیرفته است. علاوه بر کتب جاحظ، به تناسب فصل‌ها از کتاب‌ها و مقالات متعددی که به بررسی موضوع مورد بحث پرداخته‌اند، استفاده شده است.

در بخش اول برای آگاهی از زندگی و روزگار جاحظ و اندیشه و اسلوب و مقام و جایگاه او از کتاب‌های بسیار مهم و دسته اول استفاده شده است که از جمله آن‌ها می‌توان به "معجم‌الادباء" تألیف یاقوت حموی، تاریخ ادبیات شوقی ضیف، تاریخ ادبیات حناالفاخوری، "تاریخ آداب اللغة العربیة" تألیف جرجی زیدان، "ادب الجاحظ" تألیف حسن السندوبی، "ابوعثمان الجاحظ" تألیف الخفاجی، "امراء البیان" تألیف کردعلی، "ضحی الاسلام" تألیف احمد امین، "الجاحظ معلم العقل و الادب" تألیف جمیل جبر و "الفن و مذاهبه فی النثر العربی" تألیف شوقی ضیف و "مروج الذهب" تألیف مسعودی و "جاحظ" تألیف قراگزلو... اشاره نمود.

در بخش دوم نیز از کتاب‌های مختلفی که به بررسی فکاهه و تاریخ آن پرداخته‌اند همچون: "ادبنا الضاحک" تألیف عبدالغنی العطری، "الفکاهة فی الادب" تألیف الدكتور احمد محمد الحوفی، "الفکاهة فی الادب الاندلسی و الفکاهة و الضحک فی التراث العربی المشرقی" تألیف ریاض قزیحة، "السخریة فی ادب الجاحظ" تألیف السید عبدالحلیم، "الفکاهة الهادفة فی الاسلام" تألیف زاهر